

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מב, תשנ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חילופי לשונות

אנו באים לדון כאן בשני עניינים הקשורים בחילופי הגיים (עיצורים ותנועות במשמע). הרבה נכתב עליהם בספרות המחקר והרבה נחלקו בפירושם ועדיין ידם של המפרשים נטויה. חשבנו שגם אנחנו נבוא להוסיף מעט, ולוואי שלא ניקצא גורעים.

אָדָם/אֶדָן

כל מי שלמד לשון חכמים בדורנו התוודע לפרט מאלף. תיבה רגילה כל-כך כּאָדָם, צורתה בכתב-יד עתיקים היא אֶדָן בנו"ן סופית. וכה כתב הפרופ' יעקב נחום הלוי אפשטיין בספרו **מבוא לנוסח המשנה** (ירושלים תש"ח, עמ' 1230):

"אדן רגיל הרבה **במשנה**, בכ"י ק [הוא כ"י קאופמן למשנה] ובקטעי הגניזה... ובירוש'... בקטעי ילמדנו... ותנחומא... ונמצא אף בפירוש עברי של מכתב שנמצא במצרים... עם אדן נאמן".

ונדרש לעניין זה גם חוקר ידוע של לשון המשנה, הלוא הוא פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל, ואמר:

"אפשר להוכיח על-יסוד שיקול דקדוקי, כי צורת 'אדן' היתה בנמצא בתקופה הנ"ל [=תקופת הכתובות העבריות של ימי המשנה והתלמוד]. שכן צורה זו אינה אלא תוצאה של חיסול הניגוד בין שתי הפונימות /n/ ו-/m/ בסוף תיבה".
("לשון חז"ל", מובא כאן על-פי ספרו **מחקרים בעברית ובארמית**, ירושלים תשל"ז, עמ' [פה]).

ופעם נוספת בלשון המובנת לכול:

"מי למשל, ידע לפני עשרות שנים אחדות, כי בלשון חז"ל מצוי הביטוי 'אדם' בכתב 'אדן'? אף יודעים אנו למה נהפך הביטוי המקראי 'אדם' בלשון חז"ל ל'אדן'. אד בכתב-יד מאוחרים ובדפוסים 'תוקן' הביטוי 'אדן' והוחזרה לו צורת 'אדם' המקראית. ('לשון חכמים מה טיבה?', **קובץ מאמרים בלשון חז"ל**, חלק ב, ירושלים תש"ם, עמ' 69-70).

וגם חוקר נודע אחר עסק בנושא הזה והסבירו לפי דרכו:

"בספרים ארמיים של השומרונים, ובכללם בתרגומם לתורה, הסופיות -ים, -ין מתחלפות באופן אנארכי לחלוטין... קוטשר... רואה בכך מעתק של מ < נ בסוף תיבה, ... ברם, בלשון חז"ל יש אף ההפך מזה: במקום נו"ן נמצאת מ"ם, כגון, לשום-לשון... צונים-צונן..."

מכאן נראה לי לפרש תופעה זו כך: תנועה + מ"ם או נו"ן הופכת לתנועה מאונפפת במסורת השומרונים ובאותה מסורת של לשון חז"ל שכתביד אלו מוסרים, ואין נפקא מינה כיצד הדבר מובע בכתב, במ"ם בסוף או בנו"ן בסוף" (ז' בן-חיים, קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א, ירושלים תשל"ב, עמ' 45-46).

לעניין התנועה המאונפפת נדרש לאחרונה גם מ' בראשר במאמרו "צורות הקשר וצורות הפסק בלשון המשנה" (מחקרים בלשון ד, ירושלים תש"ן, עמ' 55 ואילך). ובכלל, מי חוקר לשון חז"ל ולא נדרש לנושא הזה במעט או בהרבה. ועד ימים אלה ממש ממשיכים להפוך בחררה זו ולגלות בה טעם חדש. ואתה תוהה אם אָדָם הפך אָדָן (המ"ם הסופית נעתקה לנו"ן) או שמא נהגה adañ בתנועה מאונפפת.

והנה תעודה מדורות מאוחרים המכניסה בלבול גמור בעניין, שכן היא מעידה דווקא על תהליך הפוך, מעבר של נו"ן סופית למ"ם, ובוודאות גמורה אין לדבר על כל אנפוף. והרי היא לפנינו, במכתב רשמי של דובר צה"ל שנשלח לאקדמיה ביום 21 באפריל 1991:

"אין בידנו מסמך הרמטכ"ל שבו מופיעים יחד שמות האלופים המתחלפים בתפקיד. נוכל לציין כי האלוף אדם ז"ל החליף את האלוף אדן בתפקידו כאלוף פיקוד הדרום, ושימש בתפקיד זה מ-1 באוגוסט 74 ועד 29 בפברואר 76."

כך, בלשון זו ממש: "נוכל לציין כי האלוף אדם... החליף את האלוף אדן". ויודעים אנו את הגיית השמות הנ"ל שהיא אָדָם ואָדָן. ולא נתחוויר לי מדוע השמיטה כותבת המכתב את שמותיהם הפרטיים של האלופים, יקותיאל [אדם] ז"ל ואברהם [אדן] יבלח"א. שמא ביקשה לומר שהוא הוא ורק נתחלף כינויו, כלומר נשתנתה הגייתו.

הווי אומר לא בחילוף אָדָם < אָדָן עסיקינו, אלא בהיפוך הדברים: אָדָן הוא שנתחלף באָדָם. והדבר נתרשח בימי החום הלוהט של אוגוסט 1974. רוח היא בלשון המתחלפת לָפְנִים הרבה...

ספרות/ספרות

מי לא שמע על שיח ושיג של חוקרי ספרות ומורי ספרות שנתחבטו בדיוק שמו של המקצוע שכל חילם נתון לו: ספרות או ספרות? ספרות או ספרות? יש מבעלי המילונים שראו להביא את שתי הצורות, כגון מילון בן-יהודה שהביא ראשונה את ספרות והסמיק לה גם את ספרות, וכן עשה גם י' גור במילונו. אבל י' כנעני באוצר הלשון העברית הסתפק בציון ספרות בלבד. גם א' אבן-שושן (המילון החדש משנת תשכ"ט), שהתכלית המעשית עמדה לפניו תמיד, בחר בספרות ולא הרבה מבוכה בין קוראיו.

לאחרונה הקדיש לנושא בירור יפה החוקר הירושלמי מ' מישור (לשוננו לעם מב [התשנ"א], עמ' 54-55), והראה שחזקת ראשונים דווקא לספרות, וספרות צעירה ממנה לימים. וחתם דבריו במלים אלו: "לפי שעה דומה שיד ספרות על העליונה, וספרות מתבצרת בחוגים מסוימים של מלומדים, שמכוח נאמנותם למוריהם שימרו כאן צורת לשון של בני 'הדור הישן' (שם, עמ' 55).

אבל יש מי שראה לנהוג כובד ראש בשאלה והכניסה לתחום שבין הקודש לחול.

שאלוהו לפרופ' דב סדן חוקר הספרות-הספרות: ילמדנו רבנו איזו מן הצורות עדיפה ומאי בינייהו? וזו הייתה תשובתו כפי ששמעתי, אני, ושמעו אותה אחרים מפיו:

"בימות החול שאומר אני בברכת המזון 'מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו', נוהג אני לומר ספרות; ובשבתות ובימים טובים שאני אומר 'מגדול ישועות מלכו' מקפיד אני לומר ספרות".

נמצאנו למדים, שכשם שמבדילים אנו בין אור לחושך, בין ישראל לעמים ובין יום השביעי לששת ימי המעשה כך נהא מבדילים בין ספרות לספרות. על פי סידור רינת ישראל נוסח הספרדים ועדות המזרח, "ביום שמתפללים בו מוסף וכן במוצאי שבת או סעודת פורים או סעודת מילה וכיוצא בהם אומרים מגדול ישועות מלכו". דין הוא אפוא שהוגי השם ספרות יחזיקו בידם לוח שנה מפורט, שיבינם מה שידברו, וישיבם מה שישאלו, ויידעם איך יפארו, שלא ייכשלו בלשונם ולא יינקשו בשינונם... אלא שהמדקדים בברכת המזון אינם עוסקים תמיד בספרות והעוסקים בספרות אינם מדקדים תמיד בברכת המזון... תיקו.

א' ארש"ת